

De herontdekking van de praktijk

Hans van Delden

Ethiek en praktijk

'Good facts make good ethics', zo hoorde ik eens een Amerikaanse ethicus (nooit verlegen om kernachtige uitspraken) beweren tijdens een congres. Wellicht waren de leden van het gebiedsbestuur Medische Wetenschappen van NWO door deze gedachte geïnspireerd toen ze besloten dat onderzoek binnen het mede door hen gefinancierde deelprogramma Ethiek en Gezondheid van het stimuleringsprogramma Ethiek en Beleid een empirische component moest hebben. Zonder twijfel zullen zij het van harte eens zijn met de opmerking van Guy Widdershoven in zijn bijdrage aan dit themanummer, dat ethiek niet meer kan volstaan met te beredeneren hoe de praktijk eruit zou moeten zien, maar dat ze ook aandacht moet besteden aan de vraag hoe de praktijk feitelijk in elkaar steekt. Of dat tevens een voldoende onderbouwing is voor de eis dat elk onderzoek binnen het genoemde programma zelf nieuwe empirische gegevens moet genereren, betwijfel ik, maar dat is nu niet het punt.

Het onbedoelde en mogelijk ook onvoorziene neveneffect van de eis om empirisch onderzoek te integreren in ethische studies is dat er in Nederland momenteel veel aandacht bestaat voor de methodologische aspecten van dergelijk werk. Want de relatie tussen het verkregen empirisch materiaal en de uiteindelijke normatieve stellingname is lang niet eenvoudig. Zowel Guy Widdershoven als Bert Musschenga en Wim van der Steen doen in dit nummer een poging enige helderheid te verschaffen.

De beslissing van het gebiedsbestuur Medische Wetenschappen kan niet los worden gezien van de ontwikkeling van de laatste dertig jaar. Waar medische ethiek in het verleden was voorbehouden aan artsen en vooral de praktijk-interne normen tot onderwerp had, ontstond eind jaren zestig een proces van vermaatschappelijking. Niet alleen externe deskundigen (ethici) gingen zich met de moraal van de geneeskunde bezighouden, maar ook het publiek. Dit hangt mogelijk samen met

een zekere mate van scepsis ten aanzien van wetenschappelijke ontwikkelingen in het algemeen en de maatschappelijke behoefte om invloed uit te oefenen op het professionele handelen.

Dit proces is zover gegaan dat medische ethiek steeds meer beschouwd werd als een deel van de algemene wijsgerige ethiek. Cruciaal in deze is dat hiermee ethische expertise van groter belang werd dan medische praktijkkennis. Context, praktische wijsheid en medische ervaring werden in moreel opzicht niet erg relevant gevonden.

Wellicht zullen toekomstige onderzoekers het onderzoek uit het programma Ethiek en Beleid beschouwen als de markering van een ommekeer. Dit onderzoek kenmerkt zich immers door expliciete aandacht voor het handelen van de pratici (overigens niet altijd medici) en wat hen daarin drijft. De praktijk is herontdekt.

Ethiek en empirie

Deze ontwikkeling lijkt met de artikelen van Widdershoven en Musschenga en Van der Steen definitief beklonken. Vanuit geheel verschillende achtergronden komen beiden tot de conclusie dat een praktisch gerichte ethiek alleen in interactie met die praktijk tot stand kan komen. Terecht stellen Musschenga en Van der Steen dat die interactie niet de vorm mag aannemen van wat zij noemen 'de sterke versie van de empirische ethiek'. In die benadering legt de ethicus het moreel-epistemologisch primaat bij de praktijk en geeft daarmee het vermogen tot kritische reflectie op. Dat is bezwaarlijk omdat routines in de praktijk ook na dertig jaar maatschappelijke invloed nog niet samenvallen met dienaangaand geformuleerde idealen. De zwakke versie van de empirische ethiek die zich richt op de meningen van mensen uit de praktijk heeft volgens Musschenga en Van der Steen wel waarde. Daarbij noemen zij de door Widdershoven aangedragen varianten als voorbeelden. En daarmee lijkt ook dit onderwerp gepacificeerd.

Maar hoezeer zijn de auteurs het eigenlijk eens? Widdershoven pleit voor een verandering van de gangbare ethiekbeoefening, waarin ethiek en empirisch onderzoek daadwerkelijk worden geïntegreerd. Het gaat hem om het interpreteren van wat mensen uit de praktijk beweegt danwel om het zicht krijgen op de interpretaties van de betrokkenen zelf. Deze interpretatie wordt door de ethicus (nader) geëxpliciteerd en vervolgens weer ter discussie gesteld in de praktijk. Van deze dialoog moet hij het hebben als het gaat om het veranderen van de praktijk. Een eigen stellingname is daarbij weliswaar altijd voorondersteld, maar kan hoogstens een voorlopige zijn. Het doel is immers een gezamenlijk leerproces.

Dan is de toon van Musschenga en Van der Steen toch wel heel an-

ders. Hun uitspraak dat empirische ethiek (in zijn zwakke vorm) waarde heeft, klinkt mij wat zuinig in de oren. Natuurlijk vinden ook zij het belangrijk om te weten wat de ervaringen en opvattingen van de practici zijn, maar dan vooral, vermoed ik, om zo goed geïnformeerd te zijn over die praktijk dat het uiteindelijke betoog daarbij aansluit. Het leeuwendeel van het werk moet de ethicus zelf doen en dit bestaat 'gewoon' uit ethisch-theoretische reflectie.

Het reflectief evenwicht

Eén van de stellingen bij mijn proefschrift luidde dat men redeneringen waarin twee visies als extreem worden afgeschilderd en het eigen alternatief als een gulden middenweg wordt gepresenteerd, dient te wantrouwen. En toch is dat wat ik nu ga doen; de lezer zij dus gewaarschuwd.

Want het zou in mijn ogen goed zijn om te zoeken naar een middenweg tussen de geringe afstand van de praktijk die uit Widdershovens betoog spreekt en de grote afstand van Musschenga en Van der Steen. Laat ik beginnen met te stellen dat het inderdaad om zoeken gaat. Veel vragen zijn in de empirische ethiek nog onbeantwoord. Zo is de samenhang tussen verschillende typen van empirische informatie en hun verschillende rollen in een normatieve redenering nog lang niet helder. Wel duidelijk is dat niet voor elke normatieve uitspraak empirische informatie verzameld moet worden, maar de vraag is dan natuurlijk: wanneer wel en wanneer niet? Bovendien valt er nog veel te leren op het gebied van de methodologie; er is immers een relatie tussen vraagstelling en onderzoeksmethode. Nu lijkt het er wel eens op dat het wel goed is zolang er maar empirisch materiaal op tafel komt. In dit opzicht ben ik het helemaal eens met Musschenga en Van der Steen die hun bijdrage besluiten met een oproep tot samenwerking tussen ethici en sociale wetenschappers. Dan hoeven we het wiel niet opnieuw uit te vinden.

Maar dan nu die middenweg. Mijn voorstel is om voor de integratie van empirische gegevens in een normatief betoog gebruik te maken van het model van het reflectief evenwicht. Het reflectief-evenwicht-model van ethisch redeneren is ontwikkeld in de jaren vijftig maar heeft vooral bekendheid gekregen door *A theory of justice* van John Rawls. Te spreken van hét reflectief-evenwichtmodel is in zoverre misleidend dat er verscheidene varianten van bestaan. In alle gevallen is echter kenmerkend voor deze methode dat verschillende elementen een rol spelen in het argumenteren zonder dat één van alle een speciale epistemologische status krijgt. Hiermee hangt samen dat de uiteindelijke oordelen niet worden afgeleid van een hoger principe, zoals in een

deductivistische methode, maar totstandkomen in een 'heen en weer gaan' tussen verschillende elementen totdat een zeker evenwicht is bereikt. Dit laatste is het geval als een coherent geheel is ontstaan tussen (al) deze elementen. 'Its justification is a matter of mutual support of many considerations, of everything fitting together into one coherent view', zo stelde Rawls.

De verschillen tussen de diverse reflectief-evenwichtmodellen komen vooral tot uiting in de aard en het aantal van de ingrediënten die nodig worden geacht om een evenwicht te bereiken. In een beperkt reflectief evenwicht gaat het om consistentie tussen iemands weloverwogen oordelen en algemene principes. Rawls gaat verder en onderbouwt zijn evenwicht met behulp van weloverwogen morele oordelen (*considered moral judgments*), principes en achtergrondtheorieën. Dit zal later het *wide reflective equilibrium* worden genoemd. Aan dit ruim reflectief evenwicht is vooral door Daniels uitvoerig gewerkt. Zowel het model van Rawls als dat van Daniels is gericht op het rechtvaardigen van ethische theorieën. In dit (klassieke) reflectief-evenwichtmodel begint het redeneren met een aantal weloverwogen morele oordelen. Die worden vanuit diverse principes belicht, waardoor de morele dimensies van de oordelen duidelijk worden. De achtergrondtheorieën bieden de gelegenheid de balans tussen oordelen en principes te toetsen. Ze doen dat door informatie in te brengen die losstaat van de uitgangsoordelen en de principes.

Het evenwichtmodel dat Van Willigenburg en Heeger voorstaan verschilt zowel in ingrediënten als in doel van deze modellen. Hun 'netwerkmodel' wordt gebruikt om goede redenen te genereren voor handelingen in concrete casuïstiek. Bij Van Willigenburg en Heeger komen intuïties in de plaats van *considered moral judgments* en nemen moreel relevante feiten de plaats in van achtergrondtheorieën.

Binnen de toegepaste ethiek gaat het echter meestal niet om het genereren van handelingsdirectieven in concrete casus, maar om de ontwikkeling van een gerichte ethische theorie, bij voorbeeld over het nemen van niet-reanimeerbeslissingen. Gegeven dit doel lijkt het nuttig om de elementen van het netwerkmodel (intuïties, principes en moreel relevante feiten) aan te vullen met zowel descriptieve als normatieve (idealen!) achtergrondtheorieën. Voor de empirisch ethicus betekent dit dat zij op minstens twee manieren empirisch materiaal moet verwerken, namelijk door de moreel relevante feiten te beschrijven en door de intuïties van practici op te sporen.

Dat laatste punt verdient nog enige aandacht, want dit vormt een interessante variant op de gangbare beschrijving van het reflectief-evenwichtmodel. Een van de kenmerken daarvan is namelijk dat het gehele proces om te komen tot een evenwicht zich in het hoofd van de

ethicus afspeelt. Het gaat om diens oordelen, die hij vervolgens confronteert met principes en achtergrondtheorieën. Om te komen tot een gerichte ethische theorie ga ik echter uit van een andere constructie. In plaats van het oordeel van een enkeling worden de oordelen van velen (bij voorbeeld practici) gedacht. De ethicus verzamelt die en gebruikt ze als startpunt voor zijn eigen redeneerproces. Een van de voordelen van deze strategie is dat het gevaar van zelfrechtvaardiging afneemt; coherentie is immers geen garantie voor morele waarheid. Door de oordelen van velen in het redeneerproces te integreren neemt *the initial credibility* toe. Bovendien ontstaat de mogelijkheid verschillende meningen in de redenering te betrekken.

Slot

Waarom is bij het reflectief-evenwichtmodel nu sprake van een middenweg (het pretentieuze 'gulden' laat ik maar weg)? In de eerste plaats omdat moreel geladen informatie uit de praktijk een actieve plaats in de redenering krijgt. Dit gaat verder dan de strategie van Musschenga en Van der Steen om gedetailleerde informatie over de praktijk te krijgen die vervolgens toch vooral als object van het denken fungeert. In de tweede plaats omdat er, meer dan in het voorstel van Widdershoven, plaats is voor kritische reflectie op de praktijk.

De beschreven verschillen van inzicht moeten wat mij betreft niet te snel onder het vloerkleed worden geveegd. Het terrein van de empirische ethiek is nog dermate jong dat het nuttig is om in discussie met elkaar het gebied te ontginnen. En consensus (al dan niet vermeend) is meestal het einde van een discussie. Dat neemt niet weg dat er natuurlijk in alle benaderingen ook het nodige gemeenschappelijk is. Het belangrijkste daarvan lijkt me de herontdekte belangstelling voor de eigen morele aspecten van de praktijk van de gezondheidszorg.